

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

HƏNİFƏ FİZULİ QIZI MANQULİYEVA

ALMAN DİLİ BAVARIYA DİALEKTİNİN
LİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2017

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Müasir alman dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fikrət Ələvsət oğlu Aslanov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Fərqanə Nurəli qızı Nurəliyeva

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin Alman filologiyası
kafedrası

Müdafiə_09/06 2017-ci il saat _____ Azərbaycan Dillər Universiteti
nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya
Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Alman dili Bavariya dialektinin tədqiqi çağdaş germanistikanın vacib və aktual məsələlərindəndir. Bu dialekt fonetik, qrammatik və leksik cəhətdən ədəbi dildən ciddi fərqlənir. Bavariya dialektin fəaliyyət dairəsi geniş olduğuna görə alman dilinin digər dialektlərindən bir sıra xüsusiyyətlərilə seçilir. Bununla belə Bavariya dialektini də digər dialektlər kimi ədəbi dildən təcrid olunmuş şəkildə tədqiq etmək olmaz. Alman dilinin dialektlərini tədqiq edən dilçilər Bavariya dialekti ilə bağlı bəzi məsələlərə aydınlıq gətirənlər də (L.Merkl, W.König, V.M.Jirmunski, H.Egger, S.Sonderegger, U.Ammon, W.Şmidt və b.), ədəbi dillə bu dialekt arasındakı fonetik, qrammatik və leksik fərqlər müasir alman dilçiliyində və dialektologiyasında hələ də həllini gözləyən məsələlərdəndir. Deyilənləri nəzərə alaraq, biz “Bavariya dialektinin lingvistik xüsusiyyətləri” adlı mövzunu ayrıca tədqiqat işi kimi götürməyi qərara aldıq. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq zəngin dil materialı əsasında Bavariya dialektinin alman ədəbi dilindən fərqli xüsusiyyətləri (fonetik, leksik və qrammatik) araşdırılır.

Tədqiqat işinin obyektı. Tədqiqat işinin obyektı canlı Bavariya danışıq dilidir. Biz bu tədqiqat işində bütövlükdə alman dilini yox, müəyyən ərazidə yaşayan insanların danışıq tərzini, üslubunu, daha doğrusu, dialektik xüsusiyyətlərini, bu dialektin ədəbi dilə təsirini, eyni zamanda Bavariya dialektini ədəbi dildən ayıran lingvistik xüsusiyyətləri araşdırmışıq. Bu baxımdan dissertasiyanın obyektini Almaniyanın Bavariya əyalətində, eləcə də Avstriyada yaşayan əhəlinin danışıq aktı təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmeti. Tədqiqat işinin predmetini alman dilinin Bavariya dialektinin tədqiqindən irəli gələn nəticələrin sistemləşdirilərək ümumiləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi alman dilinin Bavariya dialektinin lingvistik xüsusiyyətlərinin canlı dil materialı əsasında təhlili, habelə bu dialektin yaranma tarixini araşdırmaqdan ibarətdir. Dissertasiyada qarşıda duran məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Tədqiqat işi ilə bağlı mövcud elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili və onlara münasibətin bildirilməsi;
- Bavariya dialekti ilə bağlı dil materiallarının toplanması və təhlil edilməsi;

- Bavariya dialektində müşahidə edilən fonetik, leksik və qrammatik fərqlərin ədəbi dillə müqayisədə aşkara çıxarılması;
- alman ədəbi dilinin inkişafında Bavariya dialektinin rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- Bavariya dialektini alman ədəbi dilindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

İşin fərziyyəsi. Alman dilinin Bavariya dialekti leksik, fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərinə görə ədəbi dildən ciddi şəkildə fərqlənir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. “Alman dilinin tarixi” fənninin 50-ci illərdən bu günə qədər əsas və ya seçmə fənn kimi ölkəmizin ali məktəblərində tədris edilməsinə baxmayaraq, bu sahə üzrə konkret tədqiqat aparılmamışdır. Almaniyanın özündə alman dilinin tarixi geniş və hərtərəfli tədqiq olunsa da, Bavariya dialekti yetərinə araşdırılmamışdır. Bavariya dialektinin öyrənilməsi istiqamətində ilk tədqiqat işlərini yuxarıda adlarını çəkdiyimiz alimlər aparmışlar. Onlar tədqiqatlarında Bavariya dialektinin tarixən inkişafı, dəyişməsi, yazılı abidələrində rast gələn mənbələr öz əksini tapmamışdır. Müəyyən zaman kəsiyini əhatə edən tədqiqat işlərində qeyd etdiyimiz faktlar isə diqqətdən kənar qalmışdır. Bizim tədqiqat işimizdə Bavariya dialektinin linqvistik xüsusiyyətləri diastratik və diftopik aspektlərin vəhdətində öyrənilmişdir.

Tədqiqat işinin materialı və metodikası. Tədqiqatın materialı alman dilinin Bavariya dialektindən götürülüb. Maraqlı doğuran məqamlardan biri də Bavariya dialektində vurğunun əksər hallarda sonuncu heca üzərinə düşməsidir. Bəzi mənbələrdə bu dialektin adının qədim türk tayfalarından biri olan avarların adından götürdüyü göstərilir.¹ Elmi mənbələr həmin tayfaların IV əsrin sonuna qədər bu ərazilərin əsl sakinləri olmasını və öz hersoqluqlarını belə adlandırmalarını əks etdirir.² Skandinaviyadan gəlmiş german tayfaları onları tədricən sıxışdırıb bu ərazilərdən çıxarsalar da, bu yerlər əvvəllər həmin ərazidə yaşamış tayfalarının adı ilə çağırılır. Çox ehtimal ki, “barbarlar” və “avarlar” sözlərinin qarışığından “bavarlar” sözü yaranmışdır. XVII əsr bundan əvvəl bu ərazilərdən sıxışdırılan tayfaların tərəmələri hələ də həmin ərazilərdə, xüsusilə dağ ətkələrində yaşayır və alman dili ilə qarışıq olsa da, öz dillərini qoruyub saxlaya biliblər. Bu dialektlər alimlər tərəfindən tədqiq olunmuş və mənbələrdə onlar Dunay-

¹ Keller R.E. Die deutsche Sprache. Hamburg Helmut Burske. Verlag, 1986, s. 332-334.

² König V.dtv-Atlas. Deutsche Sprache. München 2001. Deutscher Taschenbuch s. 256

Bavariya-na dialekti, Dunay-Bavariya-ni dialekti kimi adlandırılmışdır.¹

Dissertasiya işində müqayisə, tarixi-müqayisəli və statistik *metodlardan* istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Alman dilinin inkişaf tarixi, onun milli variant və dialektləri, həmçinin Bavariya dialektinin linqvistik xüsusiyyətlərinin zəngin dil materialı əsasında araşdırılması tədqiqat işinin elmi yeniliyi kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işi alman dilinin dialektlərinə həsr olunduğundan onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Mövzunun işlənməsi alman dilinin tarixinə və dialektlərinə, xüsusilə Almaniyada böyük bir ərazini və Avstriyanı əhatə edən Bavariya dialektinin tədqiqi sahəsində daha bir elmi fikrin formalaşmasına yol açır. Bu tədqiqat işi Bavariya dialektinin fonetik, morfoloji, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri haqqında elmi-nəzəri fikri zənginləşdirir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin materiallarından alman dilinin dialektlərinin, o cümlədən Bavariya dialektinin linqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətində elmi-tədqiqat işlərinin yazılmasında istifadə etmək olar. Bu dialektin linqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi xarici dilin tədrisi məsələlərinin səmərəli həllinə, alman dilinin Azərbaycan auditoriyasında tədrisinin təkmilləşdirilməsinə və alman ədəbi dili və Bavariya dialektinin linqvistik xüsusiyyətlərinə dair əsərlərin yazılmasında yardımçı ola bilər.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar:

- alman dili Bavariya dialektinin linqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün bu dialektin leksik qatı təhlil edilməli və buna görə onun ədəbi dildən fərqli cəhətləri üzə çıxarılmalıdır;

- Bavariya dialektində baş vermiş diftonqlaşma, monofonqlaşma və fonem irəli çəkilməsi hadisələrinin səbəbləri müəyyənləşdirilməlidir;

- Bavariya dialektinin prosodiya sistemi – intonasiya xüsusiyyətləri və vurğunun sözdəki yeri də ədəbi dilin müvafiq hadisələrlə müqayisədə öyrənilməlidir;

-Bavariya dialekti qrammatik xüsusiyyətlərinə görə də ədəbi dildən fərqlənir: müəyyən feillərin idarəsi, perfekt və pluskuamperfekt zaman formalarının yaranmasında onların təsirli və təsirsiz olması, feilin və köməkçi feillərin seçimində fərqlər özünü büruzə verir.

¹ Agricola E. Fleischer W. Protze H. Die deutsche Sprache, Kleine Enzyklopädie. Leipzig Druckhaus Bibliographisches Institut, 1970, s. 304.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin çap edilmiş məqalələrində, Respublika və Beynəlxalq səviyyəli elmi konfranslarındakı məruzələrində öz əksini tapmışdır. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Müasir alman dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş elmi ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, dil materialı və tədqiqat prosesində istifadə olunan metodları şərh olunur.

Dissertasiyanın “**Alman dilinin tədqiqi tarixindən**” adlı birinci fəslində alman dilinin inkişaf tarixi araşdırılır. İşin bu fəslində alman dili, onun dialekt və milli varianlarının inkişafında baş verən fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Bu fəsildə həm də alman dilinin diatopik və sintopik üzvlənməsi haqqında müəyyən məlumat verir.¹

İstər ədəbi dil variantına və istərsə də onun dialektlərinə həmin ölkədə yaşayan azsaylı xalqların və qonşu xalqların dilləri öz təsirini göstərir. Qədim almanlarla birgə yaşayan xalqlardan biri də yəhudilər olub. K.E.Keller göstərir ki, yəhudi dilinin 57%-ni alman sözləri təşkil edir.² Çox sözlər hər iki dildə təxminən eyni mənanı daşıyır. Məsələn, yəhudi dilində /greser/(böyük) kimi deyilən söz, orta alma dövr dilində /grozer/ kimi səslənirdi.

İngilis alimi R.E.Keller göstərir ki, qot dilinin cənub qolunda çoxlu türk sözləri işlənmişdir. O alman ədəbi dili ilə qot dilini müqayisə edərək yazır ki, qotlar “ata”ya elə “ata”, deyirmişlər, “Vater” demirmişlər.³ Həmin mənbədə yazılır ki, “Jah” sözü bizim dildə olduğu kimi elə “yox” mənasını verir.⁴

Dillərin qohumluğunu müəyyənləşdirmək üçün mütləq qədim dilləri,

¹ Veysəlli F. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: fonemika/morfemika Bakı, Prestij çap evi, 2014, 530 s.

² Keller R.E. Die deutsche Sprache. Helmut Burske verlag Hamburg, 1986, s. 641.

³ Keller R.E. Göstərilən əsəri s. 336

⁴ Yəne orada, s. 27.

bu dillərdə yazılmış abidələri araşdırmaq lazımdır.

R.E.Keller alman dilinin tədqiqi ilə məşğul olarkən, hind-Avropa dilləri ailəsinin qohumluğunu isbat edən amilləri araşdırır. O, göstərir ki, bu oxşarlıq və eynilikləri müəyyən ardıcılıqla göstərmək lazımdır.

Hind-Avropa dilləri ailəsinə daxil olan dillərin oxşar cəhətlərindən biri /a/ səsinin uyğunluğudur. R.E.Keller göstərir ki, /a/ german dilində elə /a/ kimi, latın dilində /o/ kimi, qədim sanskrit dilində /o/, kelt dilində /a/, baltik dillərində /a/, qədim slavyan dilində /o/, yunan dilində isə /o/ kimi yazılır və tələffüz olunurdu. O, da dünyanın bir çox dilçiləri kimi ağac nəzəriyyəsinə müraciət edir. R.E.Kellerə görə, Avropa dil ailəsi «A» dili və A₁, A₂, A₃, A₄, A₅ dialektlərindən ibarət olmuşdur. Sonralar həmin dialektlər tədricən inkişaf edərək A₁, A₂, A₃, A₄, A₅ dillərinə çevrilərək bir dil ailəsi yaratmışlar¹.

Qədim alman dili üçün maraqlı olan faktlardan biri də run yazılarıdır. Run yazılarının ulu german dilinə məxsus olduğu güman edilir.

V.Smidtə görə, sadələşdirilmiş run yazılarından XX əsrin əvvəllərinə qədər İsveç kəndlərində istifadə edilmişdir. V.Smidt göstərir ki, bu mifoloji yazılar nəsə yazmaq üçün deyil, dini ayinləri yerinə yetirmək üçün istifadə olunurdu. Bu yazılar sağdan sola yox, yuxarıdan aşağı yazılmışdır.²

Lakin bəzi mənbələr run yazılarının türk tayfalarına məxsus olduğunu etiraf etmişdir. F.Veysəlli göstərir ki, K.Vaynhold sübut etdi ki, run yazıları germanlara miladi təqviminin əvvəlində İtaliyanın şimalında yaşamış, sonralar məhv olmuş türk mənşəli etrusklardan keçib, sonra da o bütün german tayfalarında geniş yayıldı.³

F.Veysəlli alman dilinin tarixi 3 dövrə bölündüyünü qeyd edir:

- 1) qədim alman dili dövrü (VIII-XI əsrlər);
- 2) orta alman dili dövrü (XI-XIV əsrlər);
- 3) yeni alman dili dövrü (XIV əsrdən indiki dövrə qədər).

S.Sonderegger yeni qədim alman dili dövrünü alman dili tarixinin birinci layı adlandırır və həmin dövrün əsas xüsusiyyətlərini belə xarakterizə edir:

- 1) alman dilinin əmələ gəlməsi və xristianlığın bərqərar olması;
- 2) latın yazılı dili nümunəsində müxtəlif ədəbi dil nümunələrinin meydana gəlməsi;

¹ Keller R.E. Göstərilən əsəri, s. 412.

² Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Stuttgart: s. Hirzel Verlag 2000, s. 48.

³ F.Veysəlli. Göstərilən əsəri, s.49.

3) latın dilində yazılmış mətnlərin tərcümə olunması;

4) dialektlərin və ya qarışıq dialektlərin kilsə yazılı dili ənənələri ilə bağlılığı.¹

Alman dili dövrləşdikcə fonetik, qrammatik və leksik laylarında baş verən dəyişiklikləri izləmək maraqlı olardı. Bu dəyişiklikləri nəzərdən keçirməzdən əvvəl, dilin dialekt sərhədlərini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu sərhədləri F.Veysəlli belə göstərir: Aachen - Benrath - Kassel - Magdeburq - Frankfurt an der Oder.²

Qədim dövrdən başlayaraq alman dilində bir sıra fonetik hadisələr baş verir. Qədim alman dili dövründə 1-ci fonem irəli çəkilməsi hadisəsi, V-VIII-IX əsrlərdə alman dilində 2-ci fonem irəli çəkilməsi hadisəsi baş verdi. W.Şmidt bu fonem irəli çəkilməsi hadisəsini sxem şəklində belə verir:

Cədvəl 1

	V-VI əsr	VI-VII əsr	VIII-IX əsr
t, p, k →	ss/s	ff/f	ch
	↓	↓	↓
	söz ortasında	söz sonunda	saitlərdən sonra
	z / tz		
	↓	pf	k / ch / ck (kx)
	sözün əvvəlində		
d / b/ g →	t	p	k - isə yalnız yuxarı alman dili üçün səciyyəvi idi. ³
	↓		
	VIII-IX əsr		

/d/, /b/, /g/ > /t/, /p/, /k/ ən çox yuxarı alman dili, xüsusilə Bavariya dialekti üçün səciyyəvidir. Məsələn, “dahter” (germ.), “tohter” (bair), “fader” (germ.), “fater” (bair), “bindan” (germ.), “phintan” (bair).

Qədim alman dili dövründə baş vermiş fonetik hadisələrdən biri də monofonqlaşma hadisəsidir. Məsələn:

germ. ou > e (yalnız /z, r, h, w/ səslərinin qarşısında);

germ. ou > o (yalnız dilönüləri /d, t, s, z, n, r, l, h/ qarşısında).

¹ Sonderegger S. Grundzüge der deutschen Sprachgeschichte. Berlin, New-York: Walter de Gruyter, 1979, S. 9-10.

² Veysəlli F. German dilçiliyinə giriş. Bakı, Mütərcim, 2011. s. 114.

³ Yenə orada, s. 328

Bununla bərabər həmin dövrdə diftonqlaşma hadisəsi də baş verir:
germ. ē > ei (got “hēr”, germ. “hier”);

germ. ō > uo (got. “bōpar”, a.h.d. “bruoder” “Bruder”).

Alman dili üçün səciyyəvi olan umlaut da bu zaman qəbul olunur:

germ. a > e (ä) (“gesti” – “Gäste”, “mahtig” – “mächtig”) və s.

Qədim alman dili dövründə qrammatik dəyişikliklər də baş verir. İşarə əvəzlilikləri artıqlərə çevrilir: /dir/, /din/, /daʒ/. Bunlar həm müəyyən artıql, həm də nisbi əvəzliliklər kimi işlənir. Hazırda qeyri-müəyyən artıql kimi işlənən “ein” də saydan yaranmışdır.¹

Orta alman dili dövründə özünəməxsus fonetik, qrammatik və leksik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu dövrün qrammatik dəyişiklikləri bunlar idi: felin III şəxsi, təki və cəmi vardı; iki zaman forması vardı: Präsens (indiki zaman) və Präteritum (nəqli keçmiş zaman). Felin üç şəkli vardı: Indikativ, Konjunktiv (arzu ş.), və Imperativ (əmr ş.).

Fellər qüvvətli və zəif olmaqla iki yerə bölünürdü və onların üç əsas forması vardı.

Dilin fonem sistemində qədim alman dili dövründə 16 sait vardısı, orta alman dili dövründə 24 sait fonem vardı.

Bu dövr üçün yazılı abidələr xarakterikdir. Lakin burada ədəbi dildən danışmaq tez idi. Hər kəs necə danışsınsa, eləcə də yazırdı. Bu dövrdə yazılıb bu günə kimi qorunub saxlanılan yazılı abidələrə Bavariya dialektində “Muspilli” və “Hilbrandslid” abidələrini göstərə bilərik.²

Yeni alman dili dövründə 17 sait (14 monofonq və 3 diftonq) və 23 samit formalaşmışdır.³

Yeni alman dili dövründə isimlər artıq böyük hərflə yazılmağa başlayır. Durğu işarələri də bu dövrdə inkişaf edir. Artıq bu dövrdə yazılı dil formalaşır. Dilçilər yazı dili ilə dialektlər arasında fərqləri araşdırmağa başlayırlar. Alman alimi V.Königə görə, dialekt sözü alman dili tarixində ilk dəfə Yesen tərəfindən 1640-cı ildə tamamilə ayrı mənada işlənmişdir.⁴

Birinci fəslin “**Alman ədəbi dilinin öyrənilməsinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti**” adlı yarım-fəslində alman ədəbi dilinin öyrənilməsinin

¹ Бах А. История немецкого языка. Москва: изд-во Иностранной литературы, 1956, с. 146.

² Moskolskaya O. Deutsche Sprachgeschichte. Moskau: “Hochschule”, 1977, s. 59.

³ Veysəlli F. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, Maarif, 1980, 191 s. Həmin müəllif Lehrbuch der deutschen Phonetikş Bakı, Maarif, 1989, s. 179-181.

⁴ K.Werner. div – Atlas Deutsche Sprache. München, Deutscher Tashenbuch: Verlag GmbH co kg, 2001, www.dtv.de, s. 139.

nəzəri və praktik məsələləri araşdırılır. Bu sahədə həm alman, həm də digər dilçilər çoxlu tədqiqat əsərlər yazmış, lakin alman dialektlərinin hərtərəfli tədqiqi E.Agricola və d. müəlliflər kollektivi tərəfindən yazılmış “Alman dili” kitabında aparılmışdır. Bundan başqa V.M.Jirmunski alman dili tarixini və dialektlərini ətraflı təhlil və tədqiq etmişdir.¹ Tədqiqatçılar alman ədəbi dilin inkişafında M.Lüterin xidmətlərini xüsusi qeyd edirlər. O, “İncil”i Sakson dialektinə çevirir. M.Lüter “İncil”i sadə xalqın dilinə bədii tərcümə etdi. M.Lüterin bu xidməti sayəsində bugünkü alman ədəbi dilinin əsasında Sakson dialekti durur.²

Zaman keçdikcə alman dilçiləri ədəbi dilin qorunması və inkişafı üçün çalışırlar. Hələ XVII əsrdə Almaniyada, “Fruchtbringende Gesellschaft” (Bar verən cəmiyyət) və “Palmenorden”i kimi cəmiyyətlər yaranmış, onlar dilin inkişafı və onun təsirlərdən qorunması üçün səy göstərirdilər.

Dissertasiyanın “**Alman dilinin dialekt və variantları**” adlı ikinci fəslində alman dilin dialektləri və variantları araşdırılır.

XIX-XX əsrlərdə dialektlərin tədqiqi daha geniş vüsət aldı. Buna təkan verən əsas amil ö dövrdə dialektlərin yeni konsepsiya əsasında müqayisə olunması idi. Dialektlərin belə ətraflı tədqiqinə V.fon Humboltun, Y.A.Boduen de Kurtene və F.de Sössür məktəblərinin yeni ideyaları da öz təsirini göstərirdi.

Dialektlərin hərtərəfli araşdırılmasına XIX əsrdə, daha dəqiq, Y.Qrimmin “Alman dilinin qrammatikası” kitabını yazması ilə başlanmış oldu.³

Fonem nəzəriyyəsinin inkişafından sonra dialektlərin tədqiqi daha geniş vüsət aldı. Dilçilər dildə fonem çalarlarını öyrənərkən dialektləri müqayisə edir və fonem variantlarını axtarıb tapırdılar. Dialektlərin belə müqayisələrindən bəhs edən ilk kitab K.Hooqun “Yuxarı Nekar və Dunay torpaqlarının dialektləri” adlı kitabıdır.

Alman dilinin dialektləri haqqında alman, rus və ingilis alimləri maraqlı əsərlər yazmışlar. Məsələn, rus alimi V.M.Jirmunski alman dili dialektlərini geniş dil materialı əsasında tədqiq etmişdir. Qədimdə alman dilində çoxlu dialektlər var idi. Son tədqiqatlarda alman dili dialektlərinin sayı 10-12 göstərilmişdir.

¹ Jirmunski W. M. Deutsche Dialektologie, изд –во Акад. Наук ССРИ 1956.956с.

² Veysəlli F. Dilçiliyin əsasları. Bakı, Mütərcim, 2013, 417 s.

³ E.Agricola, W.Fleischer H.Protze Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie Leipzig, Druckhaus. 1969, 70, s. 63.

Dialektləri fərqləndirərkən alimlər leksik laydan daha çox qrammatik fərqlərə əhəmiyyət verirlər. Məsələn, şəxs əvəzliliklərinin müxtəlif formalarının olması, dialektin birində III şəxsin tək, kişi cinsində “he”, digərində “er” deyilməsi və ya feilin perfekt və imperfektin müxtəlif dialektlərdə müxtəlif zaman formaları kimi işlənməsi həqiqətən maraqlı faktlardır.

Dissertasiyanın “Alman dilinin milli variantları” adlı yarım fəslində alman dilinin Avstriyada və İsveçrədə işlənən variantlarından bəhs edilir.

Alman alimi U.Ammon qeyd edir ki, dilin variant və dialektlərini tədqiq edərkən dil daşıyıcılarının yaşadığı cəmiyyətə, dil əlaqələrinə və s. fikir vermək lazımdır. U.Ammon ədəbi dili ədəbi çoxluq kimi götürərək belə bir riyazi düstur yaradır. Ədəbi dil A (A₁, B, C...W).¹

Avstriyada və İsveçrədə danışılan alman dili ədəbi dilin variantları hesab edilir. Onu da qeyd etmək ki, Avstriyada danışılan alman dili müəyyən mənada Bavariya dialekti ilə üst-üstə düşür. U.Ammon ədəbi dilin variantlarını və ya dialektlərini ayırarkən aşağıdakı aspektləri nəzərə almağı vacib bilir:

- 1) yazılışına görə (grafem);
- 2) səslənməsinə görə (fonetik);
- 3) leksikaya görə (frazologiya və sözdüzəltmə də daxil olmaqla);
- 4) qrammatikaya görə;
- 5) pragmatikaya görə.

Əvvəlcə ədəbi dillə Avstriya variantı arasında olan fonetik fərqləri nəzərdən keçirək.

Alman dilinin tədqiqatçıları müəyyən ediblər ki, alman dilinin Avstriya variantında /r/, /l/, /m/ və /n/ sonorlarının qarşısında /o/ fonemi /u/ foneminə keçir. Məsələn, /sohn/ - /suhn/, /Sonne/ - /sunne/, /vor/ - /vur/, /dort/ - /durt/. Bəzən də /o/ - /ou/ diftonquna çevrilir. Məsələn, /Haus/ (ev) - /Hosn/, /hoch/ (hündür) - /houch/.

Dilin bu variantında /u/ fonemi də diftonqlaşır: /uə/ və ya /ua/ kimi tələffüz olunur. Məsələn, /rufen/ (çağırmaq) - /ruəfən/, /Mutter/ - /Muatter/; /e/ - /ie/-yə keçir. Məsələn, /reden/ - /rieden/ (danışmaq), /nehmen/ - /niehmen/ (götürmək), /leben/ (sevmək) - /lieben/.

Avstriya variantı ədəbi dildən samit səslərin səslənməsinə görə də fərqlənir. Burada əsasən /p/, /t/, /k/ → /b/, /d/, /g/ fonem kəsişmələrinə rast gəlmək olur.

¹ A.Ulrich. Die deutsche Sprache in Deutschland? Österreich und der Schweiz. Walter de Gruyter. V. Berlin New York, 1995, s. 99.

<i>ədəbi dil</i>	<i>Bavariya dialekti</i>
/packen/	/backen/
/legt/	/leckt/

Avstriya variantında və ya Bavariya dialektində elə sözlər tapmaq olur ki, onları eşitdikdə alman ədəbi dilini bilən adam heç nə başa düşə bilmir.

<i>ədəbi dil</i>	<i>Avstriya variantı</i>
die Eidechse (kərtənkələ)	Adaxl
Die Stachelbeere (moruq)	Ägrasl
Eimer (vedrə)	Ampa
Friseur (saç ustası)	Balwiever

İsveçrə variantı ədəbi dildən Avstriya variantına nisbətən daha çox fərqlənir. Alman dilini öyrənmiş insan dilin bu variantında danışan adamı heç cür başa düşə bilməz. Amma Avstriya variantı müəyyən səs, söz fərqlərinə baxmayaraq başa düşülür. İsveçrə variantının əlifbası da qarışıq bir formadır. Biz bir neçə sözün yazılışını nəzərkən keçirsək bu fərqi müşahidə edirik.

<i>ədəbi alman dil</i>	<i>İsveç dili</i>
Glückwünsche (təbrik)	Гли́квѹньѹе
für (üçün)	fır
Zwischenfall	Intermezzo
Weßwasser (yer adı)	Вєяwasser

Göründüyü kimi, latın və kiril əlifbalarından qarışıq şəkildə istifadə olunub. Lakin kiril əlifbasının hərfləri burada öz mənalarını dəyişmişlər. Məsələn, /я/ səsi /ya/ mənasını yox /s/ səsini verir /ѵ/ rus dilində bəzi səslərin yumşaq tələffüzünə xidmət edir. Ancaq İsveç variantında o /ü/ səsini verir.

Dissertasiyanın bu fəslinin «Bavariya dialektinin alman dilində təşəkkülündə rolu» adlı yarım fəslində Bavariya dialektinin ədəbi dilinin inkişafına təsirindən bəhs edilir.

Dialektlə ədəbi dil arasındakı fərqləri ən çox yazılı dildə müşahidə etmək olar. Bu fərqlər üç formada nəzərə çarpır.

- 1) uyğunlaşmalar (Assimilation);
- 2) qeyri-uyğunlaşmalar (Dissimlationen).¹
- 3) zəifləmələr (Abschwächungen).

Əvvəlki fəsillərdə qeyd etdiyimiz kimi, alman dilinin ən qədim yazılı abidələri Bavariya dialektində yazılmışdır. Bavariya dialektində yazılmış bir çox əsərlər bir neçə dialektə, həmçinin ədəbi dilə tərcümə olunmuşdur. Lakin «Muspilli» və «Hildebrandshied» hələ də bu dialektə qorunub tarixi abidə kimi saxlanılır.

Bavariya dialekti ədəbi dilin zənginləşməsində həmişə baza rolunu oynamış bu gün də oynamaqdadır. P. Vehle qeyd edir ki, “ədəbi dil ağ-qara olur, lakin dialektlər ona rəng qatır».²

Tədqiqat işinin III fəslə Bavariya dialektinə həsr olunur. Bavariya dialekti üç qola ayrılır: şimal, cənub və orta.

Bavariya dialektinin Şimal qolunda steyermarklılar, kerntenlilər və tirolular danışır. Bu qola xas olan əsas xüsusiyyət /kç/ - /kx/ fonem birləşmələri, həmçinin alman dilində samit zəifləməsi adlanan /b/ ,p/, /d/ - /t/, /g/ - /k/ samit kəsişmələridir. Bavariya dialektinin bu qolunda diftonqlaşma /e/ - /ia/, /o/ - /ou/ və monofonqlaşma /ai/ - /e/ hadisələri XII əsrdə baş verib, lakin bu gün də özünü göstərməkdədir.

Bavariya dialektinin Cənub qoluna Avstriyanın əraziləri daxildir. Dialektin bu qolu bir sıra ölkələrlə də qonşu olduğu üçün başqa xalqların dilindən götürülmüş sözlərdə dialektin zənginləşməsinə kömək edir. Buna misal olaraq “Ergetag” /Dienstag/ (ikinci gün), “Pfungstag” /Donnerstag/ (dördüncü gün) sözlərini göstərə bilərik. Bu sözlər indi Bavariya dialektinin digər qollarında da işlənir.

Orta Bavariya dialektinə Dunay çayının sahilləri, orta və aşağı Yunanıstan ərazisi, Lehidən Bratislava qədər olan ərazilər daxildir. Əsas fərqləndirici əlamət sözün son hecasında /e/ saitinin düşməsi və ya /en/ məsdər şəkilçisinin /a/ səsinə keçməsidir. Məsələn, /Ofa/ - “Ofen” (soba), /hupfa/ - “hüpfen” (otılmaq) və s.

Burada alman dilinə xas olan samit zəifləməsi hadisəsinə də rast gəlmək olar. Məsələn, /kxlea/ - “klee” (yonca). Biz həmçinin /u/, /e/, /o/ monofonqlarının diftonqlaşdığını da müşahidə edə bilərik. Məsələn, “rot” -

¹ E. Agricola, W. Fleischer, H. Protze Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie, Leipzig, Druckhaus. 1969-70, s. 409.

² Peter Wehle Sprechen Sie Weine? Wien-Heidelberg: Verlag Carl Ueberreuter, 1980, s. 297.

/roat/ (qırmızı), “reden” /rein/ (danışmaq), «Bruder» /Bruida/, /Bruade/ (qardaş) və s. Dialektin bu qoluna samit düşməsi hadisəsində xasdır. Məsələn, /grüi/ - “Krug” (küzə), /la/ - “Laub” (yarpaq”. Bəzən biz /r/ - /ch/ya keçməsinə, bəzənsə /r/ əvəzinə /hr/nin işlənməsini müşahidə edə bilərik. Məsələn, “rennen” /hrin/ (qaçmaq).

Bavariya dialektinin Şimal qoluna Regensburgda, Naabda, Tixtelqebirdə və şimali Böhmervalde rast gəlmək olur.

Dialektin bu qolu üçün xas olan diftonqların işlənməsidir. Bunlar /ei/ və /ou/ diftonqlarıdır. Məsələn, «Brief» - /Breif/ (məktub), “Bruder” /Bruoder» (qardaş).

Bavariya dialekti leksik xüsusiyyətlərinə görə ədəbi dildən çox fərqlənir. Bu səbəbdən Bavariya dialektində danışanları ədəbi dildə danışanlar bəzən başa düşürlər. Buna görə də Bavariya dialektinin leksikasına aid lüğətlər çap olunmuşdur. Biz misal kimi aşağıdakı sözləri göstərə bilərik “anzündən” /ankenten/ (alışdırmaq), “Apfelrest” /Butzen/ (alma qabığı), “artig sein” /brav sein/ (ədəbli, nəzakətli olmaq), “Auf Windersehen” /servus, pfuere/ (görüşənə qədər/ və s.

Bavariya dialekti bir çox qrammatik xüsusiyyətlərinə görə də ədəbi dildən fərqlənir. Feilin məsdər şəkilçisinin ədəbi dildə /en/ olduğunu bilirik. Ancaq Bavariya dialektində bu şəkilçi müxtəlif variantlarda üzünü biruzə verir: /-a/, /-m/, /-n/, /-pg/, /an/, /ln/ və s. Məsələn, /leem/ - “leben” (yaşamaq), /schdeam/ “sterben” (ölmək), /lein/ - “leiden” (əzab çəkmək).

Bavariya dialektində /ch/, /s/, /k/, /gg/, /m/, /n/, /ng/, /p/ sonluqlarından sonra açıq /a/ səsi vokallaşır.

Ədəbi alman dilində infinitivin (məsdərin) /zu/ ilə işləndiyi fellər Bavariya dialektində /zu/ – suz işlənir ya da “z” kimi işlənir, lakin ondan əvvəl /etwas/, /nichts/, /viel/ kimi modal sözlərdən istifadə olunur. Məsələn, Bavariya dialektində /Bragd goa need a so blaad schang/.

Alman ədəbi dilində /Du brauchst gar nicht so blod zu schauen/ (Sən belə gic-gic baxmamalısən).

/Gibds heid nix z.essen/ /Gibt es heute nichts zu essen?/ (Bu gün yeməyə heç nə yoxdurmu?)

Bavariya dialektində /statt – zu/ infinitiv qrupu işlənmir. Məsələn, /Statt er zu arbeiten, schläft er// = Schdadd dob a arwad, schlaffd a// (O işləmək əvəzinə yatır).

Çox maraqlı feillərdən biri də “geben” feilidir. Bu feil alman ədəbi dilində əsas feil kimi işlənir, amma Bavariya dialektində köməkçi feil kimi

işlənir. Məsələn, /Kinda seids geb sche brav!/ - /Kinder seid schon brav!/ (Uşaqlar cəsarətli olun!).

Ədəbi dildə "haben" feili ilə zaman formalarını yaradan fellər, Bavariya dialektində "sein" köməkçi feili ilə işlənirlər. Məsələn, /Ich habe gestanden, gegessen, gelegen/ - /Ich bin gestanden, gesessen, gelegen/ kimi işlənir. Alman dilində /etwas vergessen/ işlənir, ancaq Bavariya dialektində /Vergisst auf etwas/ (nəyisə unutmmaq). Alman ədəbi dilində sözləri vurğu daşımır, lakin Bavariya dialektində sözləri /mit/, /vor/, /zu/, /bei/ /nach/ və /in/ vurğu daşıyır. Ədəbi alman dilində /Heute ist es Hitze/ deyilir, ancaq Bavariya dialektində /Heute hat es eine Hitze/ deyilir.

Şəxs əvəzliliklərində Bavariya dialektində maraqlı formalar mövcuddur:

ich – i	er – ed	ia – ihr
du – dua	wir – mia	de – sie

Dilin bütün qrammatik laylarında belə fərqlər nəzərə çarpır. Məsələn, alman ədəbi dildə və Bavariya dialektində artiklləri nəzərdən keçirsək fərqləri aydın görürük. Alman dilində artiklın üç forması var /der, die, das/. Bavariya dialektində /dea, de, dees/ kimi işlənir. Məsələn, /die Kuh/ - /de Kuuh/, "das Schaf"- /dees Schaf/, "der Ochse"- /dea Ox/ və s.

Bavariya dialekti fonetik xüsusiyyətlərinə gödə də ədəbi dildən çox fərqlənir. Bavariya dialektində hecaların düşməsi hadisəsinə rast gəlmək olur. Məsələn, /hos o zong/ ədəbi dildə /Ich habe sie/ /die Hose/ angezogen (Mən onu geyindim).

Kiçiltmə mənasında işlənən /-chen/ və /-lein/ şəkilçiləri Bavariya dialektində adətən /-l/ və /-al/ kimi işlənir. Məsələn, "Häuschen" /Haisl/ (evcik), "Buchlein" /Biachl/ (kitabçıq). Bavariya dialektində /e/ foneminin üç açıqlıq dərəcəsinə veriblər. Qısa, açıq /e/ qalxan diftonqlara /ie/, /ou/, /üe/, düşən diftonqlar /au/, /ei/ və /eu/- ya çevrilibdir.

Beləliklə, dissertasiya işində aparılan bütün tədqiqatlar ümumilləşdirilərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1.XIX əsrin əvvəllərində dilləri tədqiq edən alimlər ədəbi dillə dialektlər arasında fərqlərin olduğunu qeyd edirlər; İlk dəfə bu sahədə araşdırmaları tanınmış alman alimi Y.Grim aparır. Sonralar bu tədqiqatları F.Y.Y.Ştalter, Y.A.Smeller və b. davam etdirir. Fonem nəzəriyyəsi meydana çıxdıqdan sonra bu məsələ daha da aktuallaşdı. Belə ki, dilçilər fonemin variantlarını axtararkən dialektlərə müraciət etməli olurdular. Onlar bu yolla da dialektlərin müqayisəsini apardılar. Belə tanınmış alimlər A.Bax, V.M.Jirmunski, S.Sondereger, V.König, Y.Y.Fillicçeva alman

dilində olan dialektləri bir neçə qrupa ayırdılar.

- 1) aşağı alman dili dialektləri;
- 2) orta alman dili dialektləri;
- 3) cənubi alman dili dialektləri.

Bavariya dialekti alman ədəbi dilindən leksik, fonetik, qrammatik cəhətdən əsaslı şəkildə fərqlənən bir dialektidir.

2. Alman dili əvvəlcə dialektlər şəklində mövcud olmuş, sonralar dialektlərin əsasında ədəbi dil formalaşmışdır. Ən maraqlısı odur ki, ədəbi dilin inkişafı və yaranması dövrü 600-700 il olduğu halda, dialektlərin yaranması və inkişafı dövrü insan yarandığı dövrdən başlayır və bu gün də davam edir. Ədəbi dil nə qədər inkişaf etsə də, dialektlər itmir. Onlar ədəbi dilin zənginləşməsinə və inkişafına daima öz təsirini göstərir. Dil tarixinin, dialektlərin tədqiqinin əsas əhəmiyyəti ondadır ki, biz bu yolla xalqın tarixini, adət-ənənələrini və s. öyrənə bilərik.

3. Alman dili geniş ərazini əhatə edir və 5 müstəqil ölkənin əhalisi ondan ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Lakin onlar alman ədəbi dilində danışmırlar. Avstriyada Bavariya dialektində danışılır. Bu dialektlə ədəbi dil arasında xeyli fərqlər olduğu üçün insanların bir-birini yaxşı başa düşməsi üçün xeyli lüğət hazırlanmışdır. İsveçrədə danışılan alman dili də ölkədə yaşayan çoxlu dillərdən söz götürərək ədəbi dildən çox uzaqlaşmışdır. İsveçrə alman dilini də başa düşməkdən ötrü lüğətdən istifadə etmək çox vacibdir.

4. Ədəbi alman dili ilə variantları arasında fonetik, leksik və qrammatik fərqlər çoxdur. Bu səbəbdən alman dilinin variantları ayrıca dillər kimi inkişaf edir. Bu variantlarda radio, televiziya verilişləri olur, qəzetlər, kitablar nəşr olunur. Təəccüblü deyil ki, ADU-da İsveçrə, Avstriya və alman dili mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Bu da onu göstərir ki, alman dilinin bəzi variantları artıq ədəbi dil kimi fəaliyyət göstərir və bu dialektlərdən biri də Bavariya dialektidir.

a) Leksik fərqlər: Bavariya dialektində tamamilə işlənməyən çox sayda sözlər var:

<i>Ədəbi dil</i>	<i>Bavariya dialekti</i>
/Apfelrest/	/Butzen/ (çəyirdək)
/artig sein/	/brav sein/ (igid olmaq)
/Auf Wiedersehen/	/servus/ (görüşənədək)
/Bürgersteig/	/Trottoir/ (piyada yolu)
/ernten/	/klauben/ (məhsul yığmaq)
/Fliege/	/Mücke/ (milçək, ağcaqanad)

Bu dialekt qrammatik cəhətdən də ədəbi alman dilindən çox fərqlənir. Alman ədəbi dilində feilin məsdər formasının şəkilçisi /en/-dir. Məsələn, /fahr – en/, /lauf – en/ və s.

Bavariya dialektində isə bu şəkilçinin müxtəlif variantları vardır.

b) Ədəbi dillə Bavariya dialekti arasında fonetik fərqlər aşağıdakılardan ibarətdir:

ədəbi dildə /ay/ kimi işlənən diftonq Bavariya dialektində /ei/ kimi işlənir. Məsələn, /Laym/ - /Leim/ (yapışdırıcı)

Bavariya dialektində ədəbi dildə işlənən /r/ səsinin /a/ səsinə keçdiyini müşahidə edirik. Məsələn, vor - voa (qabaq, ön), haar - hoa (saç) və s.

Alman ədəbi dilini Bavariya dialektilə müqayisə edəndə aşağıdakı xüsusiyyətlər də özünü büruzə verir: Bavariya dialektində bəzən sözlükləri də vurğu daşır. /z/ səsi /s/ kimi deyilir, alman dilində /r/ səsi adətən /R/ kimi tələffüz olunur, ancaq Bavariya dialektində olduğu kimi tələffüz olunur. /ei/ diftonqu ədəbi dildə /ay/, Bavariya dialektində /ei/ kimi tələffüz olunur. Eyni diftonqun, eyni sözdə müxtəlif şəkildə səslənməsinin tarixi köklərə bağlıdır.

Bavariya dialektində /ö/ səsinin /e/, bəzən də /ä/ kimi deyilməsi də müşahidə olunur.

Ədəbi dil
/böse/
/können/

Bavariya dialekti
/bäs/ - hirsli
/kena/ - bacarmaq (m. fel)

Bütün bunlar ədəbi dillə bavariya dialekti arasında çox böyük fonetik fərqlərin də olduğunu göstərir.

c) Yazıda çox müşahidə olunmasa da, tələffüzdə çox önəm daşıyan, sözün bir bütöv halına gəlməsində mühüm rol oynayan vurğu dilin məna çalarlarının ifadəsində çox əhəmiyyət daşır.

Alman ədəbi dilinin və Bavariya dialektinin tələffüzündə xeyli vurğu fərqləri var.

/mit, vor, von, noch, in / kimi sözləri vurğu daşır. Bu sözləri “mit mir”, “vor sich” kimi işləyəndə də vurğu sözünü üzərinə düşür.

Tədqiqatın əsas elmi nəticələri müəllifin aşağıdakı tezis və məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Müasir alman dilinin variantları // Dil və ədəbiyyat, Bakı: BDU, 2007, s. 15-17

2. Alman dilinin araşdırılması, qəbir sərdabələri, kurqanlar və run yazılarının Qərbdə tədqiqi / Beynəlxalq konfrans. Bakı: BSU, 2006, s. 122-126

3. Bavariya dialektinin Alman dilinin təşəkkülündə rolu / Beynəlxalq konfrans. Bakı: ADU, 2007. s. 112-116

4. Müasir Bavariya dialektinin qrammatik xüsusiyyətləri və onun Azərbaycan dili ilə müqayisəsi / Respublika elmi konfransı. Bakı: 2006, s. 288-293

5. Müasir Bavariya dialektinin leksik xüsusiyyətləri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2006-cı il. s. 24-28

6. Alman dilinin tədrisində qarşıya çıxan çətinliklər və onların qaldırılması yollar / Konfrans materialları. Bakı: BSU, 2009, s. 31-33

7. Alman dilinin fonem realizasiyasının dialektik xüsusiyyəti // Tədqiqələr 1. Bakı: AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2009, s. 143-148

8. Alman dili və onun dialektləri haqqında // Məqalələr toplusu. Bakı: ADU, 2000, № 4, s.123-126

9. Bavariya dialekti və onun qolları // Məqalələr Məqalələr toplusu. Bakı: ADU, 2002, № 3, s. 17-19

10. Bavariya dialektinin türk dili ilə qarışıq formaları / Mirzə Kazımbəy. Elmi konfransın tezisləri. 2002, s.101-103

11. Müasir Bavariya dialektinin ədəbi dildən qrammatik fərqləri // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2013, s. 120-128

12. Müasir Bavariya dialektinin bəzi n fonetik xüsusiyyətləri haqqında // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU 2009, № 4, s. 32-36

13. Qloballaşma dövründə Alman ədəbi dilinin öyrənilməsinin nəzəri və praktik məsələləri / Bakı Beynəlxalq humanitar forumu. "Post modern dövründə milli özünüdərk" bölməsinin materialları. Bakı: ADU, 2013, s. 124-135

14. Alman dilinin diotopik və diastrotik təhlili / Germanistikanın aktual problemlərinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: ADU, 2012. s. 61-64

15. Qərb dilçilik mənbələrində türk məskənləri haqqında / Mədəniyyət-lərarası dialoq linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlə. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: ADU, 2010. s. 143-144.

16. Взгляд на историю немецкого языка // Глобальный научный потенциал. СПб.: 2013, № 5 (26), s. 56-58

17. Verner qanunun türk dilinə uyğunluğu // Tədqiqlər 2. Bakı: AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2014, s. 88-91.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БАВАРСКОГО ДИАЛЕКТА НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Диссертационная работа посвящена изучению лингвистических особенностей баварского диалекта немецкого языка.

Работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность и новизна темы, определяются цель и задачи работы, объект исследования, его теоретическое и практическое значения, формулируются основные положения, выносимые на защиту. Здесь же определяются методы исследования, а также даются сведения об апробации и структуре исследования работы.

В первой главе под названием *“Из истории изучения немецкого языка”* дается обширное сведение о формировании и изучении теоретических и практических вопросов немецкого языка, а также о диатопическом и синтопическом членении языка.

Во второй главе диссертации под названием *“Варианты и диалекты немецкого языка”* дается сведение о диалектах и национальных вариантах немецкого языка. Здесь также даются сведения об историческом развитии, разделении и распространении диалектов, их основных отличиях от литературного языка, об истории развития письма и древних письменных памятниках. В данной главе работы указывается на существование 3-х национальных вариантов немецкого языка и освещаются их основные отличительные черты от литературного языка, а также подчеркивается роль диалектов в развитии языка.

В третьей главе под названием «Лингвистические особенности баварского диалекта» изучаются лексические, грамматические и фонетические особенности диалектов немецкого языка. В данной главе подробно исследуются диалектные особенности фонемных реализаций. Ударение и интонация рассматриваются как основная особенность, отличающие диалект от литературного языка.

В *заключении* подводятся итоги и формулируются основные выводы исследования.

LINGUISTIC PECULARITIES OF BAVARIA DIALECT
OF THE GERMAN LANGUAGE

Summary

The thesis is devoted to the linguistic peculiarities of Bavaria dialect of the German language. The thesis consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of references.

The introduction of the thesis covers the urgency of the theme, its aims and objectives, its method of investigation, its theoretical and practical significance and other provisions to be defended. Herein method of investigation is determined and information on the aprobation of investigation and on the structure is given.

In the first chapter of the thesis called "From the history of investigation of the German language" wide information is given on the theoretical and practical issues of learning the German language, on diatomic and synoptic structure.

In the second chapter of the thesis titled "Dialects and variants of the German language" information is given on the dialects and variants of the German Language as a whole. Herein it is stated on the historical development of the dialects of the German language, on the distribution of the dialects, on the main features differing them from the literary German language, on the development of writing in these dialects and on the ancient written monuments. Also, two variants of the German language, and the distinctions between these variants which differ them from the literary German language are presented in this chapter. The role of the dialects in enlarging the vocabulary of the German language is substantiated with scientific provisions in this chapter as well.

In the final chapter of the thesis titled "Linguistic features of the Bavarian dialect" wide information on lexic, grammatic and phonetic peculiarities of the Bavarian dialect of the German language is provided. Also, the dialect features of the phonemic relization are investigated on the material of the dialects of the German language. T issues are widely studied as the main features differing the dialects from the literary German language.

In the conclusion the provisions set forth in the thesis are introduced by substantiated generalizations.

The thesis ends with the list of references.

Çapa imzalanıb: 05.05.2017
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ГАНИФА ФИЗУЛИ ГЫЗЫ МАНГУЛИЕВА

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
БАВАРСКОГО ДИАЛЕКТА НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2017